

Sûfî Gözüyle Hac

Necdet TOSUN*

Özet

Sûfiler eserlerinde hacın mânevî yönüne temas etmişler, hac esnâsındaki eylemlerin sembolik anlamlarını açıklamaya çalışmışlardır. Hacca gitmek için hazırlık yapan kişinin âile ve komşularına karşı görevlerini ihmâl etmemesi gerektiğini anlatan menkıbelere eserlerinde yer vermişlerdir. Sûfilere göre insan Allah'ı kalbi yani yüksek idrakiyle tanıyabileceği için sûfiler âriflerin kalbini Kâbe'den daha üstün saymışlardır. Bazı sûfiler de hac esnâsında kalplerine doğan keşf ve ilhâmları kaleme almışlardır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Tasavvuf, Hac, Sembolik Anlamlar.

Hajj from Sufi Perspective

Abstract

Sufis spoke about the spiritual side of *hajj*, and tried to explain symbolic meanings of the *hajj* rituals. They wrote down mystical anecdotes that people, who are getting ready for *hajj*, should not neglect their family members and neighbors. According to Sufis, since human being can know Allah by his high level of comprehension, they considered the heart of a sage superior than the *Ka'bah*. Some Sufis wrote down their inspirations and revelations, which appeared in their hearts during *hajj*.

Key words: Islam, Sufism, Pilgrimage, symbolic meanings.

Sûfiler hacın sâdece bir farz ya da turistik bir seyahat olmadığını ve Allah'a karşı büyük bir sevgi ile icrâ edilmesi gerektiğini ifâde etmek için hikmetli sözler söylemişler, şiirler yazmışlardır. Onlara göre hacda icrâ edilen belli eylemlerin görülenden ve sanılandan daha derin anlamları vardır. Sûfiler hacdaki sembolik ritüellerin anlamını idrâk etmenin önemli olduğunu, hacın insana mânevî ve ahlâkî bir olgunluk kazandırması gerektiğini ifâde etmişlerdir.

Bazı sûfiler fakir insanların ihtiyaçlarını gidermenin nâfile hacca gitmekten daha önemli olduğunu imâ eden menkıbeler nakletmiş, bazıları da insanın mı, yoksa Kâbe'nin mi daha üstün olduğu konusunu tartışmışlardır. Ayrıca bazı sûfiler hac esnâsında kalplerine doğan keşf ve ilhâmları kaleme almışlardır.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (ntosun@hotmail.com)

Bu makalede sūfilere bu konulardaki görüşleri ele alınacaktır.

A. Sūfilere Göre Hac:

Sūfiler ibâdet ve iyi amelden kastedilen şeyin sadece namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve **hacca** gitmek olmayıp, bunların yardımı ile insan ruhunda manevî bir ilerleme ve ahlâkî bir gelişmenin meydana gelmesi olduğunu düşünürler. Sūfinin gâyesi Allah'ı tanımaktır (irfân), bilinçsizce ibâdet etmek değil. Anadolu'da yaşayan sūfilere Niyâzî Mısırî (ö. 1105/1694) bir şiirinde bunu şöyle ifâde eder:

*Savm u salât u hac ile,
Sanma biter zâhid işin,
İnsan-ı kâmil olmaya,
Lâzım olan irfân imiş.¹*

Bir Gönüle Girmek (Bir Gönül Kazanmak):

Sūfiler, insanın hac gibi ibâdetlerini yerine getirirken toplum içindeki diğer görevlerini ihmâl etmemesi gerektiği üzerinde ısrarla durmuşlardır. İhtiyaç içinde olan komşularını görmezden gelerek ya da hasta ve yardıma muhtaç olan anne-babayı ihmâl ederek hacca gitmeyi uygun bulmamışlardır. Çünkü sūfilere göre kâinattaki en önemli varlık insandır ve bir insanın gönlünü kazanmak, ona yardım etmek çok önemli bir görevdir. Bu konu tasavvufi eserlerdeki bazı şiirlerde ve menkubelerde açıkça ifâde edilmiştir. Bu menkubelerden bazıları şunlardır:

Abdullah bin Mübârek (ö. 181/797) haccı ifâ ettikten sonra Mekke'de şöyle bir rüyâ gördü: Semâdan iki melek gelmiş, biri diğerine: "Bu sene 600 bin kişi haccetti. Hepsinin haccı, Şam'da Ali bin Muvaffak ismindeki bir ayakkabı tâmircisinin yaptığı amelin hürmetine makbûl oldu. Bu kişi hacca gitmeğe niyet etti, lâkin gidemedi. Onun yaptığı bir amel hürmetine bu hacıların haccı kabul edildi." demişti. Abdullah bin Mübârek uyanınca, merak ve hayret içinde kaldı. Şam kervanı ile Şam'a gitti. O zâtı bulup sordu: "Sen hacca gitmediğin halde ne amel işledin?" Ali bin Muvaffak şöyle anlattı: "Otuz sene hacca gitmeyi arzu eder dururdum. Eskicilikten 300 dirhem para biriktirdim. Hac yolculuğuna niyet ettim. Hâmile karım: "Komşudan et

1 Niyâzî Mısırî, *Niyâzî-i Mısırî Divânı*, nşr. Kenan Erdoğan, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998, s. 98.

kokusu geliyor; bana bir parça et ister misin?" dedi. Komşuma gittim. Durumu anlattım. Komşum ağladı: "Yedi gün den beri çocuklarım açtır. Yolda ölü bir hayvan buldum. Ondan bir parça kestim. Şimdi onu kaynatıp onları avutuyorum. Helâl bir gıdâ bulamaz isem, mecbûren onu yedireceğim. İster-seniz vereyim, fakat bu kaynayan et, ölümle burun buruna geldikleri için bu çocuklara helâl, size ise haramdır." dedi. Ali bin Muvaffak devamla: "Bunu duyunca, sanki içimden bir parça koptu. Binbir zorlukla biriktirdiğim bu 300 dirhemi ona verdim; "Yâ Rabbî, hac niyetimi kabul et! diye Rabbime duâ ettim." dedi. Bunun üzerine Abdullah bin Mübârek: "Rabbim bana rüyâda doğruyu bildirmiş!" dedi².

İnsanlara yardım edip onların gönlünü kazanmanın nâfile hacdan daha önemli olduğunu ifâde eden menkıbelerden biri de şudur: Ferganalı bir zât her sene nâfile hac yapardı. Yolu Nişâbur'a uğradığında Ebû Osmân Hîrî'nin (ö. 298/910) huzûruna varıp selâm vermişti. Ancak Hîrî ona hiç cevap vermedi. Kendi kendine: "Selâm verdiğim ve hal hatır sorduğum halde cevap verilmiyor? Bu nasıl iştir?" diye düşünürken, Ebû Osman Hîrî söze başlayıp: "Hiç böyle hac yapılır mı? Anne hasta bir halde bırakılıyor. Rızâsı alınmadan yola çıkılıyor?" dedi. Gelen kimse diyor ki: "Hatâmı anladım, büyük bir pişmanlık içinde annemin yanına döndüm. Anneme hizmet ettim. Vefât edinceye kadar hizmetine devâm edip, yanından ayrılmadım. Annemin vefâtından sonra, hac için yola çıktım. Ebû Osman Hîrî'ye uğradım. Beni büyük bir alâka ve sevgi ile karşıladı. Talebeleri (mürîdleri) arasına girdim"³.

Anadolu sûfilerinden Yunus Emre (ö. 720/1320) bu konuyu şiirlerinde şöyle dile getirir:

Ak sakallu pîr hoca

Bilemez hâli nice

*Emek yimesün **hacca***

Bir gönül yıkar ise.⁴

2 Ferideddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, tashih: Muhammed İsti'lâmî, Tahran, 1374, s. 214-215.

3 Bk. Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Ma'rûf Zerrîk, Ali Abdülhamîd Baltacı, Beyrut, 1990, s. 240.

4 Yunus Emre, *Yunus Emre Divânı*, nşr. Mustafa Tatcı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005, s. 289.

“Yûnus Emre der hoca,
Gerekse var bin hacca.
Hepisinden eyice,
Bir gönüle girmektir!”⁵

Yunus Emre ve onun gibi düşünen sûfilere göre “bir gönüle girmek” yani bir insana iyilik yapıp onun gönlünü kazanmak ve onu mutlu etmek, bilinçsiz olarak yapılan bin hacdan daha üstündür.

Gönül Kâbesini Tavaf:

Kâbe için sembolik olarak Beytullah (Allah'ın evi) ifâdesi kullanılmış ise de, İslam inancına göre Allah mekândan münezzehtir, bir mekâna sığmaz. Tasavvufî telakkîye göre, Allah insanların kalplerine sevgiyle bakar ve insan Allah'ı ancak kalbi ile tanıyabilir. Bu sebeple “Ben yere ve göğe sığmam ama mü'min kulumun kalbine sığarım”⁶ şeklindeki rivâyet tasavvufî kitaplarda sıkça tekrarlanmaktadır. Bu söz, “yer ve gökteki mahlûkât beni hakkıyla tanıyamaz ve algılayamaz ama kâmil bir mü'min, kalbi (üst idrâk mertebesi) ile beni tanıyabilir”, demektir. Bu düşünceden yola çıkan sûfiler insana ve insanın kalbine (gönlüne) özel bir önem atfetmişlerdir.

Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) bu konuda şöyle der:

Ka'be bünyâd-ı Halîl-i Âzer est,

Dil nazargâh-ı Celîl-i Ekber est.

“Kâbe Âzer oğlu İbrahim'in binasıdır,

Gönül ise pek yüce olan Allah'ın nazargâhıdır (baktığı yerdir)”.

Bir Anadolu sûfisi şöyle der:

Ararsan Mevlâ'yı kalbinde ara,

Kudüs'te, Mekke'de, hacda değildir.”⁷

5 Yunus Emre, *Yunus Emre Divânı*, s. 101.

6 “Yerle gökler beni içine alamadı, lakin mümin, temiz, günahlardan kurtulmuş kulumun gönlü beni kapladı, içine aldı” rivâyeti sûfiler tarafından kudsî hadis olarak kabul edilir.

7 Mustafa Tatcı, *Âşık Yunus*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005, s. 53. (Bursalı Âşık Yunus'a nisbet edilen şiirler arasındadır).

Mevlâna Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273) de bir gazelinde: “*Ey hacca gidenler! Neredesiniz, neredesiniz? Sevgiliniz buradadır, geliniz, geliniz!*” der⁸. Çünkü sûfilere göre, Allah’ı tanıyan insânın (ârifin) kalbi, Allah’ın evidir, Kâbedir. Bu sebeple insân-ı kâmilî ziyâret etmek de haccetmek gibi önemli bir iştir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin türbesine asılı bir levhadaki, oğlu Sultan Veled’e âit şu beyit de bunu ifâde eder:

Yek tavâf-ı merkad-i Sultân-ı Mevlânâ-yı Mâ
Heft hezâr u hetf sad u heftâd hacc-ı ekber est.
“Sultân Mevlânâ’mızın kabrini bir kez ziyâret etmek,
7770 defa hacc-ı ekber (gibidir)”.

Şems-i Tebrîzî’nin *Makâlât* isimli eseri ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin *Mesnevî*’si gibi birçok eserde nakledilen bir menkıbeye göre, Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848) **hacca** gidiyordu. Basra şehrinde yaşlı bir sûfi şeyhin yanına uğradı. Sûfi ona sordu: Ey Bâyezîd! Nereye gidiyorsun? Bâyezîd cevap verdi: Mekke’ye, Allah evini ziyarete gidiyorum. Sûfi sordu: Yanında ne kadar yol harçlığı var? Bâyezîd: İki yüz dirhem, dedi. Öyle ise kalk, yedi defa benim çevremde dolan. O paraları bana ver! Bâyezîd yerinden fırladı, para kesesini sûfinin önüne bıraktı. Sûfi tekrar söze başladı: Gideceğin yer Allah’ın evidir, ama şu benim gönlüm de Allah evidir. Ulu Allah hem o evin, hem de bu evin sahibidir. O evi (Kâbe’yi) yaptırdıktan sonra orada hiç oturmamıştır. Ama bu ev (kalp) yapıldıktan sonra (sevgi ve nazarıyla) hiç bir zaman buradan ayrılmamıştır⁹.

Kâbe mi Üstün, İnsan mı?

Hz. Peygamber’e nisbet edilen: “*Mü’min, Kâbe’den daha üstündür*” şeklindeki söz¹⁰, bu konunun İslâm tarihinde eskiden beri gündemde olduğunu göstermektedir. Ancak Kâbe’nin sûreti değil, hakîkati söz konusu olunca durum farklı mütâlaa edilmiştir. Bu konuda, XVII. yüzyılda Hindistan’da yaşayan ve İmâm-ı Rabbânî lakabıyla anılan Ahmed Sirhindî’nin (ö. 1034/1624) Hakikat-ı Kâbe’nin, Hakikat-ı Muhammedî’den daha üstün olduğu şeklin-

8 Bk. Mevlana Celâleddin Rûmî, *Divan-ı Kebir*, nşr. B. Furûzânfer, Tahran, 1384 hş., s. 274 (648 numaralı gazel).

9 Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, nşr. Tevfik H. Sübhânî, Tahran, 1378 hş., s. 241-243 (*Mesnevî*, II, beyit: 2218-2251).

10 İbn-i Mâce, *Fiten*, 2.

deki sözleri¹¹ sonraki dönemlerde önemli bir tartışma konusu olmuş, Ahmed Kuşâşî (ö. 1071/1661) mü'min insanların Kâbe'den daha üstün olduğunu ifade eden bir eser kaleme almıştır¹². Muhammed Emîn Bedahşî 1068 (1658) senesinde *el-Mufâvaza (el-Mufâzala) beyne'l-insân ve'l-Ka'be* isminde Farsça bir eser yazarak Kuşâşî'ye karşı Ahmed Sirhindî'yi müdâfaa etmiştir¹³. Ahmed Sirhindî'nin oğullarından Muhammed Sa'îd Sirhindî (ö. 1070/1660) Mekke ve Medîne âlimlerine hitâben Hakikat-ı Kâbe'nin Hakikat-ı Muhammedî'den üstünlüğü meselesini açıklayan bir mektup yazmıştır¹⁴. Ahmed Sirhindî'nin bir diğer oğlu Muhammed Yahyâ'nın (ö. 1095/1684) da eleştirilere cevap mâhiyetinde geniş bir eser kaleme aldığı söylenmektedir¹⁵.

İlk dönem sûfilerinden Muhammed b. Fadl şöyle demiştir: "Allah'ın sene de bir kez baktığı bir taşı ziyâret etmek farz ise, hergün 360 defa nazar ettiği kalbi ziyaret etmek farz olmaya daha lâyıktır"¹⁶.

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) de şöyle der: "Dünyada hac eden iki kısımdır: Bir kısmı Beyt'i (Kâbe'yi) hacc eder. Bu kısım Beyt'in ayağına varmalıdır. Ve bir kısmı dahi hacc-ı Rabbü'l-beyt eylerler (Kâbe'nin sahibi olan Allah'a haccederler). Ve bu kısmın Beyt ayağına gelir. Zirâ Beyt her ne kadar mazhar-ı kemâl (olgunluğun görüldüğü yer) ise de insân-ı kâmil gibi değildir. Zirâ insân-ı kâmilin şerefi kalptedir ki kalp Beytullâh'dır (Allah'ın evidir), Kâbe ise Beytül-halk'dır (insanların binâ ettiği bir evdir)"¹⁷.

B. Sûfilere Göre Haccın Mânevî Anlamı:

Bir Türk atasözü şöyledir: "Deve hacı olmaz, gitmekle Mekke'ye; eşek deriş olmaz su çekmekle tekkeye". Bu sözün anlamı şudur: Eskiden hacca develerle gidilirdi. Ancak deve bilinçsiz olarak Mekke'ye gittiği için hacı sayılma-

11 Bk. Ahmed Sirhindî, *Mebde' ve Me'ad*, Karaçi, 1968, s. 72; a.mlf., *Mektûbât*, Karaçi, 1392/1972, III, s. 586-588 (no. 124).

12 Arapça olan bu eserin ismi muhtemelen *Esrârü'l-menâsik*'tir (bk. Vekîl Ahmed Sikenderpûri, *Envâr-ı Ahmedîyye*, Delhi, 1309/1891, s. 87). Abdullah Hîşegî Kusûri (ö. 1106/1695) *Me'âricü'l-velâyet* isimli eserinin içine Kuşâşî'nin bu eserinin tümünü aktarmıştır. Bk. Abdullah Hîşegî Kusûri, *Me'âricü'l-velâyet fi medârici'l-hidâyet*, Lahor, Pencâb Üniversitesi Ktp., Azer, nr. H-25/7765, vr. 606a-646a.

13 Eserin yazma nüshası için bk. Ahmed Münzevî, *Fihrist-i Müşterek*, İslamabad, 1984, III, s. 1959-1960. Müellif Bedahşî için bk. Gulâm Ali Âryâ, "Bedahşî, Muhammed Emîn", *Dâiretü'l-maârif-i Buzurg-i İslâmî*, Tahran, 1381 hş./2003, XI, s. 525.

14 Muhammed Sa'îd Sirhindî, *Mektûbât-ı Sa'îdiyye*, Lahore, 1385/1965, s. 127-129 (no. 68).

15 Bk. Abdullah Dihlevî, *Makâmât-ı Mazhariyye*, İstanbul, 1993, s. 128; Münzevî, *age*, III, s. 1969.

16 Ali b. Osman Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, nşr. Mahmûd Âbidî, Tahran 1384/2006, s. 480.

17 İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, nşr. Ali Namlı- İmdat Yavaş, İstanbul, 1997, I, s. 379.

dığı gibi, yaptığı hacı bilinçsizce ve taklit ile yapan, hac ibâdetindeki mânevî sembolizmi anlamayan insanlar da gerçek anlamda hacı sayılmazlar.

Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988) *el-Lüma'* isimli eserindeki "Sûfilerin Hac Âdâbı" bölümünde haccın mânevî ve tasavvufî anlamı hakkında şöyle der: Hacca giden kişi ihrâma girme yerinde (mikât mahallinde) elbiselerini çıkarırken kalbindeki kin ve hased gibi kötü huyları da çıkarıp atmalıdır. "Lebbeyk" (emrine uydum) diye duâ (telbiye) ederken bundan sonra nefse ve şeytana uymamaya karar verir. Hacerü'l-esved denen siyah taşı selamlayıp öptükten sonra Allah'a kulluk sözü verdiğini düşünür. Şafâ tepesine gelince kalbinin safâsını (temizliğini) bozacak şeyleri kalbine sokmamaya azmeder. Safâ ile Merve tepeleri arasında hızlı yürürken (hervele) nefis ve şeytandan kaçtığını düşünür. Arafât isimli yere varınca Kıyâmet'ten sonra dirilip Allah ile tanışacağı ânu düşünür. Saçlarını traş ederken kibir ve övülme isteğini de kesmeleri gerekir. Kurban keserken kendi içindeki nefisini de kurban etmelidir (nefsinin kötü huylarını da yok etmelidir)¹⁸.

İmam Muhammed Gazâlî'ye (ö. 505/1111) göre, hac için yol azığı hazırlayan kişi, âhirette faydalı olacak en hayırlı azık olan takvâyı, hac için binite bindiğinde öldüğü zaman konacağı tabutu, iki parça beyaz kumaştan oluşan ihrama girince öldükten sonra sarılacağı kefeni düşünmelidir. İhrâma girdikten sonra Lebbeyk (emrine uydum) derken Allah'ın hac emrine uyararak bu mekâna geldiğini düşünmeli, Kâbe'yi görünce sanki Allah'ı görmüş gibi saygılı olmalı, Kâbe'nin etrafında dönüp tavaf ederken Arş'ın etrafında dönen ve Allah'a saygılarını böyle ifade eden melekleri düşünmelidir. Kâbe'nin köşesindeki siyah taşı (Hacerü'l-esved) selamlarken ve ona el sürerken sanki Allah ile musâfaha ettiğini ve emirlerinden çıkmayacağı konusunda Ona söz verdiğini düşünmelidir. Kâbe yakınındaki Safâ ve Merve isimli tepelikler arasında koşarken (sa'y ederken) iki düşünceye sahip olmalıdır: Birincisi, kendisini bir padişahın huzuruna çıkıp dileğini arz eden ve huzurdan çıkıp "acaba padişah dileğimi kabul edecek mi?" diye sarayın etrafında merakla dolaşan kişi gibi hissetmelidir. İkincisi, âhirette günah ve sevapların tartılacağı iki kefeli terâziyi düşünmeli, meselâ Safâ tepesini sevap kefesi, Merve tepesini de günah kefesi olarak hayal etmeli ve acaba hangisi ağır gelecek diye bir o tarafa, bir bu tarafa gidip bakmalıdır. Arafât tepesinde vakfeye oturduğu zaman mahşer günü insanların toplanacağı ve peygamberlerinden şefâat bekleyeceği ânu düşünmesi gerekir¹⁹.

18 Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, nşr. Abdulhalim Mahmûd- T.A. Sürûr, Kahire, 1960, s. 227-229.

19 İmâm-ı Gazâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, Beyrut, 1990, I, s. 352-359.

İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631) haccı, sûrî ve mânevî olmak üzere ikiye ayırır. Dervişlere lazım olan haccın, mânevî hac olduğunu ifade eder.²⁰

Baba Ni'metullah Nahçıvânî (ö. 920/1514) de Kâbe'yi sûrî (görünen Kâbe) ve hakîkî (gerçek Kâbe) olmak üzere ikiye ayırır.²¹ İhrâmı da kefene benzeten Nahçıvânî, ölüp kefene giren kişinin haram işleyemediği gibi, ihrâma giren haccının da kendi irâde ve isteği ile yasaklardan uzak durması gerektiğini söyler.²² Ona göre gerçek hac, hakîkî Kâbe'ye yani Allah'ın zâtına ulaşmaktır.²³

Mevlânâ Celâleddin Rûmî şöyle der: "Hac, bir evi yâni Kâbe'yi ziyâret etmektir. Evin sâhibini ziyâret etmek ise erliktir. Bu ziyâret her kula nasip olmaz"²⁴.

Bu konudaki şu tasavvufî beyit konuyu güzel bir şekilde özetlemektedir:

Ey sevdiğim! Haccım ve umrem sanadır

*Başkalarının haccı toprak ve taşlara olsa bile.*²⁵

Bâyezîd Bistâmî şöyle demiştir: "Yaptığım ilk hacda Ev'den (Kâbe'den) başka bir şey görmemiştim. İkinci haccımda Ev'i de, Ev sâhibini de gördüm. Üçüncü haccımda ise her şeyi Ev'in sâhibi (Kâbe'nin Rabbi) olarak gördüm"²⁶.

Rivâyete göre, Cüneyd Bağdâdî (ö. 298/910) hacdan gelen bir dostunu görür. Aralarında şu konuşma geçer:

-Hacca niyet edip ihrâma girdin mi?

-Evet girdim.

-Bu vesîle ile tazelediğin ezeli akde (Allah'a verdiğin söze) aykırı düşen bütün akidleri bozdun mu?

-Hayır.

-Öyleyse akdetmedin. İhrâma girerken elbiselerini çıkardın mı?

-Evet çıkardım.

-Elbiselerini çıkardığın gibi beşerî sıfatlardan ayrıldın mı?

20 İsmail Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, İstanbul, 1256, s. 112-113.

21 Nahçıvânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, İstanbul 1325/1907, I, s. 58.

22 Nahçıvânî, *el-Fevâtih*, I, s. 67.

23 Kehf, 18/10; Nahçıvânî, *el-Fevâtih*, I, s. 119.

24 Mevlânâ, *Mesnevî*, IV, beyit: 15.

25 Ahmed Sihrindî, *Mektûbât*, I, s. 54, no. 22.

26 Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 481.

-Hayır.

-O hâlde ihrâma girmedin. Sonra yıkanıp temizlendin mi?

-Evet.

-Bu temizlikle sende bulunan (kötü ahlâk gibi mânevî) hastalıklar iyileşti mi?

-Hayır.

-Öyleyse temizlenmedin. Telbiye getirdin mi (Lebbeck yani emrine uyup geldim diye duâ okudun mu?)

-Evet.

-Telbiyenin cevâbını aldın mı?

Hayır.

-Şu hâlde hakkıyla telbiye etmedin. Harem-i Şerîf'e girdin mi?

-Evet.

-Harem'e girerken haram şeylerden vaz geçtin mi?

-Hayır.

-O hâlde Harem'e girmedin. Mekke'yi gördün mü?

-Evet.

-Mekke'yi görünce Allah'tan sana mânevî bir hâl geldi mi?

-Hayır.

-Öyleyse bu da olmadı...²⁷

Bu soru cevap faslı böyle devam etmekte ve haccın mânevî anlamı hakkında Cüneyd gibi sûfilerin görüşlerini güzel bir şekilde ifâde etmektedir.

Osmanlı âlim ve mutasavvıflarından Yûnus Vehbî Efendi (ö. 1913) *Esrâr-ı Menâsik-i Hacc-ı Şerîf* isimli eserinde şöyle der: "Gâye, sâdece bedenin Beyt'i (Kâbe'yi) tavaf etmesi değildir. Aynı zamanda kalbin Beyt'in Rabbi'ni ziyâret ederek tavâf etmesidir"²⁸... "Cemreleri (şeytanları) taşlamak, kalpten vesvese-

27 Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 481-483; Muhammed Pârsâ, *Faslu'l-hitâb*, tashih ve talikat: Celil Misger Nijâd, Tahran 1381/2003, s. 223-224.

28 Yûnus Vehbî Efendi'nin bu eseri Osmanlıca-Arapça karışık olarak yazılmış ve 1318 (1911) ile 1320 (1913) yıllarında iki kez neşredilmiş, ayrıca Veysel Akkaya tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek yayınlanmıştır. Bk. Veysel Akkaya, *Sûfi Gözüyle Hac ve Umre*, İstanbul, 2006, s. 127.

leri, iç âlemde duyulan kötü sesleri ve dünyaya âit yersiz düşünceleri kovmaya işâret eder”²⁹.

Diğer taraftan haccı icrâ eden kişiler, bu amelleri sebebiyle kendilerini toplumdaki diğer insanlardan üstün görmemelidirler. Çiştîyye tarîkatı şeyhlerinden Nasîruddin Mahmûd Çerâğ-ı Dihlî (ö. 757/1356) sohbetlerinde bu konuyla ilgili olarak şu hikâyeyi anlatmıştır: “Bir adam yirmibir defa haccetmişti. Bir gün yaptığı bu hacları hatırladı ve kendinde bir benlik hissetti. Ancak Hak Teâlâ ona bir basiret verip bu kusurunu fark etti. Nefsini ve ucubunu kırmak için hemen kalkıp pazara gitti. “Ey Müslümanlar!” dedi, “Yirmibir defa haccettim, bu haclarımı satıyorum, bir ekmek karşılığında almak isteyen yok mu?” Adamın biri onun yanına yaklaşip ensesine bir tokat vurdu ve: “Ey boşboğaz”, dedi, “Baban Âdem (a.s) Cennet’i bir buğday tanesine satmıştı, sen yirmi bir haccı bir ekmeğe mi satıyorsun?”³⁰

C. Bazı Sûfilerin Hacdaki Rûhî Tecrübeleri:

Sûfiler mânevî duyguları, vecd ve ilhâmları hac esnâsında daha yoğun olarak yaşamış olmalıdırlar. Çünkü bazı sûfilerin özellikle hac esnâsında elde ettikleri rûhî tecrübelerini kaleme aldıkları bilinmektedir.

İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) meşhur bir eserinin ismi *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* yani Mekke İlhamları’dır. İbn Arabî tavâf esnâsında “Kâbe’nin Hakîkatı” olduğunu söyleyen bir gencin Haceru’l-esved tarafından kendisinin bulunduğu yere doğru geldiğini ve bu gencin ondan kendisini okumasını istediğini, “Bende ne görüyorsan onu eserine yaz ve isti’dâd sâhiplerine öğret” dediğini nakleder. İbn Arabî, engin nûra benzettiği bu gencin kendisine gizli olan bilgileri gözler önüne serdiğini, bunları okuyup *el-Fütûhât*’ın ikinci cüzünü meydana getirdiğini, başka bir yerde de eseri mânen kendisinden okuduğunu söyler. İbn Arabî bu zâttan, sâhip olduğu sırlardan bazılarını kendisine açmasını ricâ ettiğini, onun da “Ayak izlerimi tâkip ederek benimle beraber tavaf et!” dediğini, birlikte yedi tavaf yaptıklarını ve bu sırada genç adam kendisine “Bu görmüş olduğun ev (Kâbe) zâtımı, yedi tavaf da yedi aslî sıfatımı temsil eder” dediğini ve her tavafta *el-Fütûhât*’ın bir faslını okuduğunu nakleder³¹.

İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî’nin oğlu Muhammed Ma’sûm (ö. 1079

29 Veysel Akaya, *age*, s. 146.

30 Hamid Kalender, *Hayru’l-mecâlis*, nşr. Halik Ahmed Nizâmî, Aligarh, 1959, s. 235.

31 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, nşr. Osman Yahyâ, Kahire, 1972, I, s. 47-51; Mahmud Erol Kılıç, “el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye”, *Dîa*, XIII, s. 251.

(1668) hacca gittiğinde Hicâz'da nâil olduğu ilhâm ve keşfleri anlatmış, onun anlattıklarını oğlu Muhammed Ubeydullah *Hasenâtü'l-Haremeyn* adıyla derleyip kitap hâline getirmiştir³². Eser Osmanlı mutasavvıflarından Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin (ö. 1202/1787) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş olup yazma hâlinindedir. Bu eserdeki rivâyete göre, Muhammed Ma'sûm Mekke'de Kâbe'yi tavâf ile meşgul olurken çoğu zaman Kâbe'nin kendisini kucakladığını hissederdi. Bir tavaf esnâsında bedeninden nurların çıkıp âlemi kapladığını kalp gözüyle gördü³³. Yatsı namazından sonra Kâbe'de Rûkn-i Yemânî denen yerde çok sayıda melek gördü³⁴. Bir sabah zikir ile meşgul iken kendisine mânevî bir hil'at (cübbe) hediye edildiğini gördü ve bunun kulluk elbisesi (hil'at-i ubûdiyyet) olduğunu anladı³⁵.

Ahmed Sirhindî'nin diğer oğlu Muhammed Sa'îd'in (ö. 1071 (1661) Hicâz'daki ilhâm ve keşfleri de Abdülehad Vahdet Sirhindî tarafından *Letâifü'l-Medîne* adıyla derlenmiştir. Bu esere göre Muhammed Sa'îd bir müşâhededini şöyle anlatmıştır: "Bir gün Kâbe'de Hicr'in (ve Altınoluk'un) karşısında Mekke'li bazı tâiplere tarikat zikri telkîn ediyordum. Uzun boylu, nur yüzlü, Horasanlılara benzer bir adam çıkageldi. Farsça: Niçin oturmuyoruz?, dedi. Yanıma oturdu. Ona baktım, ne insanoğlu idi, ne melek, ne de rûh. Derken "Bu, Hatîm'in hakîkatıdır" diye gönlüme ilhâm olundu"³⁶.

Şâh Veliyyullah Dihlevî (ö. 1176/1762) de kendi ilhâm, rüyâ ve keşflerini *Füyûzu'l-Haremeyn* isimli eserinde kaleme almıştır³⁷. Meselâ hicrî 1144 (1731) senesi Safer ayının onuncu gecesi Mekke'de şöyle bir rüyâ gördüğünü kaydeder: "Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin evime misâfir olmuşlardı. Hasan (r.a)'ın elinde ucu kırık bir kamış kalem vardı. Kalemî bana uzattı ve: Bu, dedemin kalemidir, dedi. Sonra ucunu düzeltmesi için Hüseyin'e (r.a) verdi. Hüseyin kalemin ucunu açıp bana verdi. Çok mutlu oldum. Ardından beyaz ve yeşil çizgileri olan bir cübbe

32 Muhammed Ubeydullah (drl.), *Hasenâtü'l-Haremeyn*, Frs. trc. Muhammed Şâkir, nşr. Muhammed İkbâl Müceddidi, Lahor, 1981. Bu eser, *Yevâkütü'l-Haremeyn* ve *Risâle-i Yâkûtîyye* gibi isimlerle de bilinir.

33 Muhammed Ubeydullah (drl.), *Hasenâtü'l-Haremeyn* (Osmanlı Türkçesi'ne trc. Müstakîmzâde), Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi bölümü, nr. 2848, vr. 6b.

34 Muhammed Ubeydullah, *age*, vr. 9b.

35 Muhammed Ubeydullah, *age*, vr. 10a.

36 Abdülehad Vahdet Sirhindî, *Letâifü'l-Medîne*, nşr. M. İkbâl Müceddidi, Lahor, 2004, s. 143. Hatîm, Kâbe'de Altınoluk'un altındaki yarım dâire şeklindeki duvardır. Hicr de o duvar ile Kâbe arasında kalan bölümdür.

37 Şâh Veliyyullah Dihlevî, *Füyûzu'l-Haremeyn*, nşr. Seyyid Zahîruddîn, Delhi: Matba-ı Ahmedi, 1308/1890. (Arapça metin ve Urduca tercüme berâber yayınlanmıştır.)

getirilip bu iki zâtın önüne konuldu. Hüseyin (r.a) onu aldı, “Bu dedemin cübbesidir” dedi ve bana giydirdi. Ben de hürmeten o cübbeyi başımın üzerine koydum”³⁸.

Osmanlı sûflerinden İsmâil Hakkı Bursevî 1111/1700 yılında gittiği hac esnâsında Haremeyn’de (Mekke ve Medîne’de) nâil olduğu keşf ve ilhâmları (vâridâtı) *Esrâru’l-hacc* adını verdiği eserinde toplamış, ancak bu eser Bursevî hacdan dönerken yol kesici eşkiyanın yaptığı yağmada zâyi olmuştur³⁹. Bunun üzerine Bursevî aynı keşf ve ilhâmları daha sonra yazdığı bazı eserlerde, özellikle de *Vâridât-ı Hakkıyye* isimli eserinde tekrar kaydetmiştir. Bu rûhî tecrübelerden bazıları aşağıda nakledilecektir:

Bir gece Kâbe’nin yanında İlyâs (a.s.)’in kendisinin hizâsında olduğu Allah tarafından ona bildirilmiş, ancak şahsını görmemiştir.⁴⁰

Bir gece Kâbe’yi tavâf ederken “Dört halîfeye selâm ver, onlar burada hazır dırlar.” denilmesi üzerine onlara kâl ve hâl lisânı ile selam vermiş, ancak şahıslarını görmemiştir.⁴¹

Bunlardan başka Kâbe’de yüce ruhların gece gündüz hazır bulduklarını görmüştür. Hatta vefât eden oğlu İshâk’ı Mekke ve Medîne Haremlerinde saflar arasında namaz kılariken görmüştür.⁴² Vefât eden oğlu Ubeydullah’ı da sürmelenmiş ve türlü ziynetlerle süslenmiş olarak Hatîm’in yanında görmüştür.⁴³

Tasavvufî eserlerde bazı sûflerin kerâmet ile uzun mesâfeleri bir anda kat edip hacca gittikleri ve döndükleri anlatılır. Buna tayy-ı mekân yani mekânın dürülüp kısalması denir. Orta Asya’da yaşamış olan Muhammed Hârezmî (ö. 780/1378)⁴⁴ ile Bursa’da yaşamış olan Eskici Mehmed Dede’ye (ö. 1028/1619)⁴⁵ âit menkıbeler bu tür rivâyetlerdendir.

38 Şâh Veliyullah Dihlevî, *Füyûzu’l-Haremeyn*, s. 21-22.

39 İsmail Hakkı Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Kübrâ)*, BEYBEK (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi), Genel, nr. 86, vr. 123a, 175a, 201b.

40 Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 210a.

41 Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 210a; a. mlf., *Mecmûa*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 645, vr. 39b.

42 Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 210a, 226b.

43 Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 226b.

44 Mahmûd Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, nşr. M. Serhan Tayşi, İstanbul, 1993, s. 336-337.

45 İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfan*, Bursa 1302/1885, s. 223.

Sonuç:

Fıkıh kitaplarında haccın sadece yapılış şekli ve kuralları anlatıldığı için bu kitaplardaki hac bölümleri bir turist rehberini andırmakta ve hac ibâdetinin mânevî yönüne temâs etmemektedir. Sûfîler bu konudaki boşluğu doldurmak için eserlerinde haccın mânevî yönüne temas etmişler, hac esnâsındaki eylemlerin sembolik anlamlarını açıklamaya çalışmışlardır. Hacca gitmek için hazırlık yapan kişinin âile ve komşularına karşı görevlerini ihmâl etmemesi gerektiğini anlatan menkıbelere eserlerinde yer vermişlerdir. Sûfîlere göre insan Allah'ı kalbi yani yüksek idrakiyle tanıyabileceği için sûfîler âriflerin kalbini Kâbe'den daha üstün saymışlardır. Bazı sûfîler de hac esnâsında kalplerine doğan keşf ve ilhâmı kaleme almışlardır. Bütün bu faaliyetler neticesinde hac hakkında yeni bilgi ve yorumlar ortaya çıkmış, haccın tasavvufî ve mânevî anlamı hakkında insanlara yeni bir pencere ve ufuk açılmıştır.